

УДК 821.161.2:78(438) Л. Українка

Олеся ЦЕРКОВНЯК-ГОРОДЕЦЬКА
Міжнародна школа україністики
НАН України

ФРЕДЕРИК ШОПЕН У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті йдеться про вплив музики Фредерика Шопена на творчість української поетеси Лесі Українки. Розглядається своєрідність музичної образності поетичних та прозових творів Лесі Українки.

Ключові слова: музика, Фредерик Шопен, Леся Українка, поезія.

The article deals with the impact of Fredric Chopin's music on the works of Ukrainian poetess Lesya Ukrainka. The uniqueness of musical imagery and poetic prose works of Lesya Ukrainian is considered.

Key words: music, Frederic Chopin, Lesya Ukrainka, poetry.

Celem artykułu jest omówienie wpływu muzyki Fryderyka Chopina na twórczość ukraińskiej poetki Lesi Ukrainki. Analizie poddana została obrazowość muzyczna utworów poetyckich i prozatorskich Lesi Ukrainki.

Słowa kluczowe: muzyka, Fryderyk Chopin, Lesia Ukrainka, poezja.

Нещодавно минуло 140 років із дня народження поетеси, чиє ім'я назавжди вписане в золоту книгу української культури. Можна з певністю сказати, що в українській літературі кінця XIX – початку XX століття творчість Лесі Українки – явище знакове, наповнене особливим ідейно-філософським, мистецько-естетичним змістом.

Різнібічні аспекти проблеми «музика і Леся Українка» (зокрема музично-звукові прийоми мовотворчості поетеси, музичні символи творчості Лесі Українки та ін.) висвітлювалися такими дослідниками, як Д. Донцов, М. Зеров, Л. Голомб, М. Євшан, О. Зілінський, Б. Рубчак, С. Романов, М. Жарких, М. Рильський. Ґрунтовну працю «Лесин дивосвіт» написав О. Рисак, де простежив синтез музики, живопису і слова в поезії Лесі Українки. Як указує дослідник: «На високому професійному рівні Леся Українка збирала й записувала народні пісні. Музична обдарованість і дала їй можливість створити таку справжню музичну ораторію, як „Лісова пісня”, а також цілий ряд ліричних віршів, поетичних циклів» [1, с. 31]. На думку відомого вченого, «про музичність слова поетеси, мелодійність її творів свідчить і той факт, що до її творчості зверталось чимало композиторів, серед яких М. Лисенко, Д. Січинський, К. Стеценко, Я. Степовий, Г. Майборода, Г. Верьовка, О. Білаш, А. Кос-Анатольський, В. Кирейко, Л. Дичко, М. Дремлюга, М. Скорульський, та ін.» [2, с. 32].

Світ Лесі Українки був багатим на мистецькі явища. Із дитинства вона займалася музикою, мріяла про кар'єру піаністки, була закохана в

живопис. У листі до М. Драгоманова 30 листопада 1885 року Олена Пчілка пише: «Прекрасна дитина, така без кінця добряча, поблажлива до всіх. Дуже здібна, як до науки, так і до мистецтва...» [3, с. 6].

Особливо маленька Леся любила музику, і своєму «давньому доброму другові», як вона називала фортепіано, присвятила ці елегантні рядки:

Мій давній друже!
Мушу я з тобою
Розстатися надовго...
Жаль мені!
З тобою звикла я ділитися журбою,
Вповідувать думки веселі і сумні.

Леся Українка володіла технікою гри настільки, що могла вільно читати з аркуша доволі складні твори класичного репертуару, виконувати в колі близьких друзів сонати Л. Бетховена, ноктюрни і вальси Ф. Шопена, Е. Ґріґа, п'єси Р. Шумана, Ф. Шуберта, твори М. Лисенка, М. Завадського... Проте найбільше любила Леся Українка музику польського композитора Фредерика Шопена.

Очевидно, це не випадково, бо Шопен був надзвичайно близьким до України, і це чітко простежується в його музичних творах. Цю тезу підтверджує Я. Івашкевич, який блискуче написав про українсько-польські зв'язки в житті і творчості Фредерика Шопена, а саме: «Деякі автори сушать собі голову над тим, яким чином українська мелодика й пісні потрапили до творчості Шопена; вони прокладають для цих впливів надто далекі шляхи, що ведуть через Вебера

й навіть Гуммеля! Ці дослідники не розуміють, що контакт із українською піснею, з українською думкою й українським танцем був у ті часи цілком природним. Вони потрапляли до Варшави безпосередньо разом із поміщиками з пограниччя, які приїжджали до столиці разом зі своєю українською двірнею... Судячи зі стилю тих років, українські думки й „козачок” були модними навіть у найвищих сферах, тож немає нічого дивного, що Шопен змолоду навіть „козачок” танцював відмінно». [4, с. 56]. Суто народні акценти знаходимо в піснях Шопена. Він, безсумнівно, запозичив їх у Богдана Залеського та інших поетів «української школи». Слід згадати про те, що Шопен був знайомий із представниками «української школи» в польській літературі: М. Мохнацьким, С. Вітвіцьким, Ю. Залеським, С. Гоцинським, К. Гашинським.

Спадкоємні зв'язки з музикою Ф. Шопена простежуються й у фортепіанній творчості М.В. Лисенка. Композитор прагнув створити національний концертний репертуар високого художнього рівня, тому вчився на найкращих зразках західноєвропейських романтиків, надаючи перевагу традиціям геніального поляка. Фортепіанна творчість Ф. Шопена стала для українського композитора своєрідною школою, у якій відповідні жанри (концертні полонези, вальси, мазурки, експромти) сприяли засвоєнню всього комплексу піанізму і романтичної образності.

Утім, М. Лисенко не вдавався до простого копіювання великих зразків, він створив оригінальні твори, у яких відобразилася душа українського народу. Творча спадщина Ф. Шопена стала для М. Лисенка тим високим художньо-естетичним орієнтиром, який надовго визначив шляхи розвитку українського музичного мистецтва. Для М. Лисенка мистецтво Ф. Шопена, якого він називав «народником-поляком», було неперевершеним зразком поєднання національного і загальнолюдського. Цього він прагнув досягти й у власній творчості. Певну роль у сприйнятті музики Ф. Шопена відіграла і специфіка української ментальності. Чутливу душу М. Лисенка вражали багатство емоційного змісту, щирість і безпосередність почуттів, пісенність та ліричність, яких сповнені шопенівські опуси.

Шопенівська муза виявилась близькою М. Лисенкові своєю національною самобутністю, спільністю українського і польського фольклору, а також багатим внутрішнім емоційним змістом, щирістю і безпосередністю почуттів,

пісенністю та ліричністю, що притаманні українській ментальності. Сама особистість геніального поляка стала для митця яскравим взірцем служіння народові, що спонукав до усвідомлення власної високої місії народного співця.

Ми розлого зупинилися на впливі Ф. Шопена на М. Лисенка тому, що любов до Ф. Шопена Леся Українка перейняла саме від цього українського композитора. Навіть є полотно В. Забашти «Микола Лисенко слухає гру Лесі на фортепіано». На ній зображена тендітна дівчина у вишиванці, що натхненно схилилася над інструментом, її ніжні руки – у легкому леті над клавішами. Біля фортепіано в задумі стоїть сивий майстер, Микола Лисенко, який захоплено слухає. Не виключено, що грає юна поетеса твори Ф. Шопена.

У листі до матері, О. Пчілки, 1890 року Леся просила дозволу купити деякі ноти. Серед них – три фортепіанні п'єси Шопена, які хотіла вивчити. Хоча сума покупка становила всього 6 рублів, вона вважала за необхідне спитати дозволу на витрати. З цієї ощадності випливає, що зайвих нотних видань Косачі не купували, і можемо бути певними, що Леся Українка грала названі твори Шопена. У листі до О. Кобилянської від 21 липня 1899 року Леся Українка пише: «Я буду Вам грати Шумана і Шопена, яких Ви, здається, дуже любите, окрім того, українських пісень масу у власній транскрипції, вільній від контрпункту і всякої теорії» [5, с. 478]. Знову фіксуємо згадку про Шопена. І ще приклад. У листі до подруги О.Ю. Кобилянської від 30 січня 1900 року Леся Українка ділилася своїми музичними враженнями: «Шопена, на мою думку, піаністка Єсіпова не гірше, а може й краще грає, але щодо класиків, то Reis [enaue] справжня сила...» [5, с. 480], який свідчить про знання музичних нюансів творів польського композитора. Зауважимо, що петербурзька піаністка Анна Єсіпова давала концерт у Києві 2 листопада 1899 р., а німецький піаніст Альфред Рейзенауер виступав у Києві 16 і 19 січня 1900 р. Альфред Рейзенауер вважався одним із кращих піаністів світу – тут музичний слух Лесі Українки виявився неперевершеним. І для того, щоб порівнювати два виконання Шопена, треба мати вишуканий смак і бути знайомим із виконуваними творами, мати власне уявлення про звучання.

У прозі Лесі Українки натрапляємо на згадки про польського композитора Фредерика Шопена в оповіданнях «Голосні струни» та «Місто смутку». В першому читаємо: «В кім-

наті стояло піаніно, над ними була полиця з бюстами Шопена та Бетховена межі лаврами в вазах; стояла етажерка з нотами і друга – з книжками в гарних оправках, все найбільше твори знайомих поетів. Кімната була досить убогою, але мала в собі щось оригінального і принадного» [8, с. 430]. В оповіданні «Місто смутку», натомість, є такі рядки: «Гуки розбитого фортепіано, то грає божевільна композиторка, у неї лице подібне до візантійської ікони, очі дивляться поважно і суворо в одну точку, вона грає Grande Polonaise...» [8, с. 420]. Гадаємо, тут мається на увазі твір Шопена «Andante Spianato & Grande Polonaise».

Сама поетка виконувала твори Ф. Шопена неперевершено глибинно, красиво та натхненно. Один найвідоміший твір – «Соната сі-бемоль мінор», третя частина якої – «Marche funebre» (загальнознаний «Похоронний марш») – завжди викликав у поетеси особливі емоції.

Цікаво зазначити, що вірші збірки «Осінні співи» за ритмікою, структурою та звучанням нагадують музику Ф. Шопена, яку називають сповіддю людської душі, глибинних, бентежних емоцій. В «Осінніх співах» (1903) Леся Українка так само абсолютно відверта у виявленні власних почуттів. Відкривається поезія зверненням до невідомої *Lady L. W.*, що з нею авторка, як видається, веде давно почату довірливо-інтимну розмову:

Ти, як осінь умреш, розіллешся слізьми
над квітками, багрянцем і злотом,
передсмертний твій спів пролетить
над людьми – вітер лине отак над болотом...

У вірші звучить тема смерті, яка є стрижнем та основою драматичного бою. Друга частина поезії мінорна, тут уповільнюється темп. Цікаво, що той самий ритм і зміну настрою спостерігаємо у Ф. Шопена. М. Зеров із приводу музично-звукових асоціацій поетки пише «Мені здається, що в уяві Лесі Українки образ не панував над звуком і не попереджав його. Кожне явище відкривалось їй разом і як видіння, і як звук. І навпаки – скоріше звук викликав образи, мелодія відтворювала в пам'яті картину» [9, с. 384].

Звідси випливає, що у побудові поетичних циклів Лесі Українки важлива роль належить синкретичному поєднанню звуків і барв. Твір «Осінні співи» витриманий в мінорі, а його драматичне звучання досягається настроєвою єдністю «кривавих» барв осені, «перед-

смертного співу», який ось-ось безслідно полине над людьми, збудивши тільки мертвий шелест очерету.

Щоб прочитати глибинний зміст поезії «Останні квітки», варто згадати особливості символіки квітів, зокрема троянд, у ліриці Лесі Українки. Ці квіти у творчості поетки пов'язані, безперечно, з циклом С. Мержинського, що його відкриває поезія у прозі з відомим початком: «Твої листи завжди пахнуть зов'ялими трояндами, ти, мій бідний, зів'ялий квіте!». Проте у поезіях після смерті Сергія Мержинського образ троянд трансформується у «криваві осінні рожі», якими, згідно з заповітом, має бути прикрашена могила коханого:

Квіток просив ти? Дам тобі їх більше,
Ніж та ворожая весна дала, яка тебе забрала.
Я дам живих квіток, зрошу їх кров'ю,
І заблищать вони, немов рубіни...
І в землю не підуть, і не умруть
І ти знов оживеш в вінку живому живих квіток...

Пережита трагедія у Мінську символічно втілилася в образі троянд з конотаціями ранньої, передчасної смерті. Такий образ, безперечно, співзвучний із «Похоронним маршем» Ф. Шопена. Мелодія маршу є центральною у композиції сонати, й «Останні квітки» у циклі Лесі Українки також постають кульмінаційним твором, бо звучать своєрідним реквіємом по людському життю. Внутрішню напругу поезії визначає контрастне протиставлення миттєвості та приреченості земного існування. Це підкреслено й через динаміку, контрастність кольорів, де чорне (смерть) виступає продовженням/завершенням червоного (життя):

І зчорніють червоні троянди,
наче в ранах запечена кров...

Гарною ілюстрацією перегуку творів Лесі Українки з музикою Фредерика Шопена є відомий афоризм Р. Шумана про те, що «музика Шопена – це гармати, заховані у квітах».

Твори Лесі Українки є зразком музичної візії літературного тексту, у них наявна повна симетрію між музикою та словом, що дає змогу наблизитися до осягнення глибинного сенсу онтологічного та феноменологічного аспектів буття людини. Леся Українка – свідомо чи підсвідомо – розмиває всі семіотичні межі літератури, музики та мистецтва. Спостерігаємо прагнення досягти музичності

мови, ідеальної звукової організації тексту чи зразкової архітекτονіки стилю. Це, радше, прагнення повернутися до архаїчного уявлення про єдине джерело усіх мистецтв, до нероздільності звука і сенсу.

Варто підкреслити, що характер використання музики поетесою обумовлений загальною жанровою спрямованістю та стильовими закономірностями її творів. Тісна пов'язаність із міфологічною і фольклорною стихіями, поєднання глибокої філософічності з проникли-

вим поетичним пафосом, тонкий психологізм у подачі характерів – ці жанрово-стильові риси визначили своєрідність використання музики в творчості поетеси.

Поліфонізм, контрастне звучання партій, музичні ритми, паузи, прийоми дисгармонії, ефекти пов'язані з тональністю, силою та тембром звучання мелодій – це ті засоби, які істотно та глибоко розширили психологічні можливості української лірики, зближуючи її з зразками європейської поезії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рисак О. О. Лесин дивосвіт / О.О. Рисак. – Л.: Світ, 1992. – 182 с.
2. Рисак О. О. Мелодії і барви слова. Проблеми синтезу мистецтва в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст. / О.О. Рисак. – Луцьк : Надстир'я, 1996. – 98 с.
3. Драгоманов М. Недруковані листи до Лесі Українки / Михайло Драгоманов // Червоний шлях. – № 5. – С. 200.
4. Івашкевич Я. Ф. Шопен / Я Івашкевич. – М., 1963. – С. 187.
5. Бутич І. Документи і матеріали. 1871–1970 / І. Бутич. – Київ, 1971. – С. 486.
6. Кисельов Г.Л. Сім струн серця [Текст] : Музика в житті і творчості Лесі Українки / Г.Л. Кисельов. – К. : Муз. Україна, 1968. – 86 с.
7. Ярославич Л. Леся Українка і музика / Л. Ярославич. – Київ, 1987. – 245 с.
8. Українка Леся. Збір. творів: У 12 т. / Леся Українка. – Київ, 1975. – Т. 11. – С. 447.
9. Зеров М. Леся Українка / Микола Зеров // Леся Українка. Твори: В 7 т.– Х.; К., 1923–1925. – Т. 1.– С. I–XVI.
10. Романов С. Ф. Шопен – Леся Українка: діалог геніїв// День №62, 2010
11. Papla E. Poetka i pieśń. Muzyka w życiu i twórczości Łesi Ukrainki / E. Papla // Światło w dolinie: prace ofiarowane prof. Halinie Krukowskiej / Red. K. Korotkich, J. Ławski, D. Zawadyka. – Białystok : Wyd-wo Un-tu w Białymstoku, 2007. – S. 407–418.
12. Papla E. Z obserwacji nad «muzycznością» liryki Łesi Ukrainki/ E. Papla // Dialog sztuk w kulturze Słowian wschodnich: zb. pr. nauk. / Pod red. J. Kapuścika. – Kraków, 2008. – S.240–245.